

'Pētījuma par atvērto zinātņi (AZ) un rīcībpolitikas ceļa kartes izstrādī'

noslēguma ziņojuma galvenās atziņas un rekomendācijas (Latvijas perspektīva)

Galvenās atziņas:

1. Normatīvajos aktos AZ parādās reti un nesistemātiski; nav aprakstīti pieejamības kritēriji, nav definēts jēdziens "pētījumu rezultāti", nav konkrētu kontroles mehānismu; tās koncepcija nereti tiek izprasta kā pieejamība izglītībai, infrastruktūrai. Prasības īstenot konkrētas AZ prakses nav ietverta praktiski nevienā nacionālajā zinātnes finansējuma programmā. Tas nav skaidri definēts kritērijs zinātnisko institūciju novērtējumos;
2. Rezultātā liela daļa no pētījumu rezultātiem nav pieejams ne pētniekiem, ne sabiedrībai. Nav prasību pētījumu rezultātu uzglabāšanai, zinātniskās institūcijas par svarīgākajiem rezultātiem uzskata publikācijas; pētniecības dati netiek pienācīgi uzglabāti, tas rezultējas datu pazušānā;
3. Pēdējo gadu ES zinātnes politikas priekšplānā izvirzītā AZ Latvijā joprojām ir nokavēts un neievērots jaunums. Tikai dažas institūcijas spērušas soļus šajā virzienā. Zinātniekiem, kuri nav starptautiskos projektos un nepublicējas indeksētos izdevumos, nav motivācijas, jo tas neparādās vietējā zinātnes politikā, zinātnes finansētāju un pētījumu pasūtītāju prasību sarakstā;
4. Lai nodrošinātu AZ, jārēķinās ar papildus cilvēklaika un finansiālajām izmaksām. Nopietni apsverama nacionālas centralizētas infrastruktūras nodrošināšana un uzturēšana, lai visiem AZ dalībniekiem būtu nodrošināta infrastruktūra neatkarīgi no to lieluma, turības un kapacitātes; svarīgs ir arī zinātniskās informācijas un datu kā nacionālā krājuma uzkrāšanas un saglabāšanas aspekts;
5. Atvērtās piekļuves publikāciju īpatsvars stabili aug. Publicēšanās atvērtajā piekļuvē nav drauds zinātniskajai izcilībai. Atvērtās piekļuves raksti procentuāli tiek citēti vairāk nekā pārējie raksti; H-indeks nav viennozīmīgs zinātniskās izcilības rādītājs un ir ar daudziem trūkumiem; pats fakts, kāds piekļuves veids ir attiecīgajai publikācijai šo indeksu nemaina;
6. Veiksmīgāka atvērto datu politika un prakse tiek īstenota valsts pārvaldē, jo to paredz normatīvie akti;
7. Amatierzinātne ES savienības zinātnes politikā ir jauns jēdziens, cieši savīts ar AZ ideoloģiju; sākot ar H2020 SwafS iezīmēta kā pastāvīga prakse nākotnes ES zinātnē. Pastāv risks kļūt par jauno modesvārdu; Latvijas potenciāls vērtējams kā samērā augsts.
8. Intervijās novērots, ka zināšanas un attieksme var ļoti atšķirties; atkarīgas no katra pieredzes un saskarsmes ar AZ savā pētnieciskajā, administratīvajā vai uzņēmējdarbībā; STEM pārstāvji ir zinošāki un atbalstošāki par HSS disciplīnām (pētniecības dati un prasības un ieguldāmie resursi to sagatavošana publiskai deponēšanai, kā arī publicēšanās apstākļi ir ļoti atšķirīgi);
9. AZ prasības tiek uztvertas kā papildu slogs: izvērtējuma kritērijos AZ līdz šim praktiski neparādās; AZ prakses prasa īpašu darba un finansiālo ieguldījumu, kas bieži netiek atalgots;
10. Tiek apšaubīts ieguldījumu un atdeves samērīgums – jāiegulda daudz, bet ir šaubas, vai tas ir tā vērts un tiks izmantots. HSS disciplīnās to pastiprina datu komplicētība un lokālā rakstura ierobežojumi starptautiskai atkalizmantošanai;
11. Pretestību varētu mazināt izglītojot, internalizējot AZ vērtības un veicinot dalīšanās kultūru. Samazinot maksas publicēšanās un maksas datubāžu abonēšanas izdevumus, tos varētu pārdalītu saviem pētniekiem;
12. Dominē atbalsts centralizācijai (koordinācijas un atbalsta), īpaši AZ nacionāla līmeņa infrastruktūrai.

Rekomendējamie pasākumi:

IzM

1. Nacionālās AZ politikas modeļa izvēle un ieviešanas stratēģijas izstrāde, VARAM, KM, EM un PKC resoru iesaistīšana politikas veidošanā un saskaņošanā. Attiecīgo noteikumu un mehānismu iestrādāšana zinātnes politikas dokumentos un finansējuma programmu nosacījumos;
2. Nacionālā AZ koordinatora nozīmēšana;
3. Izvēlēta AZ politikas modeļa īstenošanas un uzturēšanas finansējuma plānošana un nodrošināšana;
4. AZ principu un noteikumu (publikāciju un datu deponēšana, DMP iesniegšana) iekļaušana VPP un FLPP prasībās;
5. AZ indikatoru iekļaušana ZI vērtējumā;
6. Sekmēt zinātnes rezultātu uzskaites un glabāšanas sistēmu saskaņotību un datu apmaiņu, izvairīties no darbību un informācijas dublēšanās, manuālas datu atlases un ievades;
7. Plānot nacionāla mēroga atbalsta un konsultāciju nodrošinājumu (t.sk. DMP sagatavošana, GDPR ievērošana, datu sagatavošana deponēšanai, ētikas principu ievērošana u.c.) mazām un vidējām zinātniskajām institūcijām;
8. Informatīvie, izglītojošie, metodiskie un konsultatīvie pasākumi visām iesaistītajām mērķgrupām – zinātnieki (atsevišķi STEM un HSS), zinātnes administrācija, nodrošinājuma un atbalsta speciālisti (bibliotēkas, IT un juridiskās struktūrvienības, akadēmiskie apgādi). Regulāra informatīva biļetena izveide par aktuālajām Latvijas, ES un starptautiskajām tendencēm, lēmumiem, iespējām un prasībām AZ un zinātnes komunikācijas jautājumos;
9. Atbalsts Latvijas pētnieku APC izmaksu segšanai augstas ietekmes recenzējamās "zelta" atvērtās piekļuves žurnālos;

IzM+ZI

1. Izstrādāt modeli nacionāla mēroga akadēmiskā publikāciju repozitorija funkcionēšanai sinhroni ar esošajiem augstskolu repozitorijiem un valsts zinātniskās darbības uzskaites sistēmām (NZDIS, PKC Pētījumu un publikāciju datu bāze);

2. Izstrādāt nacionāla mēroga pētījumu datu repozitoriju tīkla modeli un ieviešanas plānu;
3. Iniciēt IzM pārraudzībā esoša ZI konsorcijs izveidi e-resursu, publicēšanās nosacījumu un maksu, zinātnes komunikācijas un analītikas instrumentu iegādes un abonēšanas centralizētai līgumu slēgšanai, pārvaldībai, izdevīgāku nosacījumu panākšanai un izdevumu optimizēšanai;
4. Atbalsts Latvijas zinātnisko žurnālu centieniem iekļūt WoS un Scopus;
5. Dalība starptautiskajās AZ organizācijās, darba grupās, platformās – informācijas un pieredzes nodošana un komunikācija Latvijas atvērtās zinātnes kopienā;
6. Veicināt nacionālo un institucionālo infrastruktūru atbilstību EOSC tehniskajām un satura kvalitātes prasībām (t.sk. FAIRifikācija un EOSC servisu brieduma modelis);
7. Nodrošināt digitālo infrastruktūru pieejamību nākamajā plānošanas periodā.

LZP

1. Izstrādāt principus Latvijas pētnieku APC subsidēšanai augstas ietekmes recenzētos “zelta” atvērtās piekļuves žurnālos;
2. Rekomendāciju sagatavošana AZ praktizēšanas motivēšanai ZI un to integrēšana finansējuma programmu nosacījumos;
3. Veicināt atvērto recenzēšanu.

ZI (t.sk. augstskolas un LNB)

1. AZ principu iekļaušana institūciju darbību reglamentējošajos dokumentos;
2. Zinātniskā personāla reģistrēšana ORCID;
3. Līgumi ar DOI aģentūrām un DOI piešķiršana jaunajām zinātniskajām publikācijām un datu kopām;
4. Creative Commons licenču norādīšanas prakses veicināšana;
5. Akadēmiskā un zinātniskā personāla AZ izglītošanas/sertifikācijas programmas izveide;
6. Studiju kursa “Atvērtā zinātne” izstrāde maģistratūras un doktorantūras studiju programmās, t.sk. datu atkalizmantošanas kā pētniecības metodes veicināšana;
7. Definēt prasības un kritērijus datu stjuartu kompetenču apguves/sertifikācijas programmai un plānot programmas īstenošanu;
8. Atvērtās zinātnes ekspertu konsultatīvā un pieredzes apmaiņas tīkla izveide;
9. Droša un ilgtspējīga nacionālo zinātnisko publikāciju un pētniecības datu uzkrāšana un (sa)glabāšana; kvalitatīvu metadatu piešķiršana, FAIRifikācija, PID lietošana; institūciju iepriekš izdoto zinātnisko izdevumu ievietošana un publicēšana institucionālajos repozitorijos vai žurnālu publicēšanas platformās;
10. Nodrošināt drošu vidi pētījumu datu (t.sk. sensitīvo) glabāšanai un apstrādei pētījumu izstrādes gaitā.

Principi AZ ieviešanā:

1. Dialogs starp politikas plānotājiem, ieviesējiem un zinātniskajām institūcijām;
2. Pētnieku brīvības un izvēles principa ievērošana AZ politikā; nepieļaut pretrunas zinātniskās darbības novērtējumā un atvērtās zinātnes prasībās;
3. Centralizācija AZ ieviešanā, koordinācijā, pārraudzībā;
4. AZ principu iekļaušana likumdošanā un normatīvajos aktos, valsts finansētajās pētījumu programmās;
5. Skaidru un konkrētu ieviešanas, izpildes instrumentu un novērtēšanas kritēriju noteikšana;
6. Jaunu funkciju nodrošināšanai jāparedz papildu finansējums - lielākās izmaksu pozīcijas veido nevis tehnoloģijas un programmatūra, bet cilvēkstundas;
7. Nacionāla līmeņa ilgtspējīga un vispārpieejama (neatkarīgi no ZI lieluma un kapacitātes, individuāliem pētniekiem, amatierzinātnes projektiem) AZ rezultātu deponēšanas infrastruktūra, metodiskais un konsultatīvais atbalsts;
8. Sistēmu saskaņotība, sadarbība un datu automatizēta apmaiņa. Priekšroka gataviem, starptautiski atzītiem atvērtā koda risinājumiem;
9. Infrastruktūras ieviešanas izmaksas nebeidzas ar iegādi un uzstādīšanu - jāparedz ilgtermiņa izmaksas apkalpošanai un uzturēšanai;
10. Racionāla mākoņskaitļošanas infrastruktūra;
11. Zinātniskās informācijas resursu un zinātnes komunikācijas instrumentu nodrošinājuma konsorcijs veidošana;
12. Atbalsts APC augstas ietekmes recenzējamās atvērtās piekļuves žurnālos;
13. Atbalsts akadēmiskajai izdevējdarbībai Latvijā (publicēšanas platformu lietošana, žurnālu iekļaušana WoS un Scopus);
14. Veicināt datu pārvaldības plānu, ORCID, DOI, Creative Commons licenču lietojumu;
15. FAIR datu principu ievērošana un veicināšana;
16. Droša datu uzglabāšana pētījumu izstrādes posmā;
17. Zinātnes komunikācijas veicināšana;
18. Mērķauditorijām veidotas apmācības, pieredzes apmaiņa, informētība par jaunumiem;
19. Latvijas pētnieku zinātniskās publikācijas un pētniecības dati ir nacionālais krājums, kuram jānodrošina sistemātiska vākšana, ilgtermiņa arhivēšana un pieejamība.